

ОБРАЗ УКРАЇНИ У ТВОРЧОСТІ А. КАЩЕНКА

Драган Ю. М., здобувач

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті висвітлюються мовні засоби, якими А. Кащенко змальовує образ України в усвідомленні запорозького козацтва з проєкцією на сприйняття його наступними поколіннями українців.

Ключові слова: історичний твір, Україна, Запорозька Січ, Великий Луг, козак, запорожець, образні словосполучення.

Dragan Y. M. ОБРАЗ УКРАИНЫ В ТВОРЧЕСТВЕ А. КАЩЕНКО / Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Украина.

В статті освітаються мовні засоби, якими А. Кащенко змальовує образ України в усвідомленні запорозького козацтва з проєкцією на сприйняття його наступними поколіннями українців.

Ключевые слова: историческое произведение, Украина, Запорожская Сечь, Великий Луг, казак, запорожец, образные словосочетания.

Dragan Y. M. THE IMAGE OF UKRAINE IN THE WORK OF A. KASHCHENKO / Oles' Gonchar Dnipropetrovsk National University, Ukraine.

The article highlights the linguistic means by which A. Kashchenko depicts the image of Ukraine in the consciousness of Zaporizhzhya Cossacks with the projection on the perception of its successive generations of Ukrainians.

Key words: historical work, Ukraine, Zaporozhye Whip, the Great Meadow, Cossack, Zaporozhets, figurative phrases.

Ми живемо в драматичні часи розвою нової, незалежної української держави, коли до краю загострений інтерес до минулого, до витоків нашої державності, культури, коли виховання національних почуттів органічно поєднує вільне і широке оволодіння історичними знаннями, традиціями і звичаями з постановкою актуальних проблем сьогодення. Робимо перші кроки на шляху здійснення величезної ваги програми – чесного об'єктивного пізнання та утвердження правди про минуле і сучасне нашої України, нашого народу, відновлення історичної справедливості.

Звернемо увагу на маловідому і ще не повністю досліджену постать українського письменника А. Кащенко, чий твори протягом багатьох десятиліть не видавалися. Тому його ім'я, на жаль, майже невідоме широкому читачеві. А між тим А. Кащенко був автором багатьох популярних романів і повістей про національно-визвольну боротьбу народу, про вікопомну героїку волелюбної Запорозької Січі. Він сходив уздовж і впоперек Великий Луг, відвідав села і зимівники, виходив-вилазив балки і байраки, яри і кручі, щоб достовірно розповісти про козацький край, славних запорожців, щоб посіяти в козацьких душах національні ідеї, щоб українці могли відновити козацькі звичаї, відстоювати світлі ідеали самостійної держави.

Про становлення своєї свідомості А. Кащенко писав так: "... В хаті батьків не було нічого, що б надало мені національної свідомості. Навпаки, розмовляти в присутності батьків "по-мужичому", себто по-українському, мені суворо забороняли... Але відокремити мене від селян-українців у оселі батька було неможливо, й московська мова сходила в мене з уст лише до тієї хвилини, доки я не вибігав за ганок нашого будинку. Бо за цим кордоном уже починалася Україна і жодного московського слова там не вимовляли" [5, с. 5]. Він вивчав селянське життя й злидні, слухав оповідання й пісні старих запорожців про славу козацьких повстань і запорозьких походів.

Письменник, душу якого заповнили "Кобзар" і "Тарас Бульба", уважно придивлявся до минулого і сучасного рідного краю, шукаючи своє місце в житті: "З юнацьких літ мене цікавило, чому це люди ніяк не впорядкуються, щоб усі однаково добре жили й усім було вільно, як от у наших запорожців, що не мали ні панів, ні мужиків, ні старців, ні дуків" [3, с. 457]. Ці питання все життя не давали письменнику спокою: "...Мов неприкаяний, тинявся я шоліта по запорозьких степах, їздив на руїни Запорозьких Січей, перепливав із нестримною хвилею Дніпрові пороги, мріяв на скелях Сагайдачного й Хортиці, плавав протоками й лиманами Великого Лугу, лазив попід кручами Микитиноного Рогу й Капулівки..." [3, с. 457].

Ще з юнацьких літ А. Кащенко захоплювався народними думами й піснями, у яких уславлювались гетьмани й кошові отамани. Перебуваючи на службі в Катеринославі, від солдат почув чимало народних оповідань, казок і переказів про минуле України.

У дитячі та юнацькі роки А. Кащенко мав ще можливість зустрічатися з людьми, безпосередньо причетними до козацького війська, і слухати їхні спогади або розповіді з життя їхніх батьків та дідів. Крім того, А. Кащенко неодноразово купував каюки й вирушав у водні мандри по священних місцях

запорозької слави. Отже, ми повинні бути вдячними нашій історичній долі за те, що знайшлася людина, яка звернулася до запорозьких здобутків не занадто пізно.

Маючи спокійну, мрійливу вдачу і нахил до заглибленого аналізу, письменник, відштовхуючись від географічних реліктових реалій, поринав уявою в не таку вже й далеку давнину і мало-помалу відтворював у ній кількасотлітню, найгероїчнішу і найважливішу сторінку історії українського народу, яка значною мірою сформулила і теперішнє наше національне обличчя.

Кожна епоха по-своєму порушує питання національного відродження. На перехресті тисячоліть ця проблема завжди залишається актуальною. Кожен по-своєму визначає місце на доленосній карті держави, сином якої він є. Не міг обійти національної проблеми і А. Кашенко, у творчість якого органічно влітається доля України.

Постановка проблеми полягає в тому, щоб у художніх творах А. Кашенка дослідити мовні засоби художнього відтворення образу України. Актуальність цього дослідження полягає в тому, щоб розкрити патріотичні мотиви і виховну роль у ставленні до своєї Батьківщини. Мета статті: розкрити художні засоби, якими користується А. Кашенко для створення образу України у різних суспільно-історичних періодах боротьби українського народу за своє визволення.

Творчість А. Кашенка тісно пов'язана з Україною, неповторний образ якої став провідним і наскрізним лейтмотивом його творчої спадщини. Історична проза стала для митця своєрідною формою існування в його свідомості Батьківщини, яку він безмежно любив. Після тривалого забуття повертається до читачів надзвичайно популярна колись історична проза А. Кашенка. І серед них твори про зруйнування Запорозької Січі, втечу козаків за Дунай, невмируще почуття національної гідності.

Проза А. Кашенка у той важкий час (історичний діапазон давніх подій – 30-ті рр. XVII – к. XVIII ст.) повністю виконала свою благородну місію. При цьому не можна не погодитися з висновком В. Беляєва, що “А. Кашенко не був ніколи самостійним дослідником-аналітиком вітчизняної історії, лишаючись її активним популяризатором” [4, с. 618].

Історична проза сьогодні, так само, як і сто років тому, зберігає, поза сумнівом, найширшу популярність. Історичний роман включає людину в рух часу, безпосередньо розкриває читачеві спадкоємний зв'язок поколінь як заповіт нащадкам, як постановку питань грядущого. Історична тематика, акумулюючи досвід поколінь, має завжди злободенне значення, оскільки на історію переносяться гостроактуальні ідейні проблеми оцінки і переоцінки вузлових питань розвитку суспільства. Талановиті історичні твори можуть помітно впливати на процес національного відродження, виступаючи в ролі каталізатора. Це найвищою мірою характерне для розвитку української літератури XIX – поч. XX ст., коли історичне минуле владно привернуло увагу М. Костомарова, П. Куліша, О. Левицького, Б. Лепкого, Д. Мордовця, М. Старицького, О. Стороженка, Лесі Українки, І. Франка, Г. Хоткевича, С. Черкасенка, Т. Шевченка та багатьох інших письменників. Зрозуміло, завжди пам'ятаємо й про масштабність обдарування окремих художників слова.

Л. Старицька-Черняхівська, враховуючи специфічні завдання, особливості задуму і виконання, характеризує прозу митця так: “Твори Кашенка – це є популяризовані сторінки історії України. Того, чого ми шукаємо в історичному романі, – побуту минулого життя, особливої психології, думок, почувань тогочасних людей, – Кашенко нам не дає”. Та водночас прозаїк на обраному матеріалі вдало вирішує поставлені завдання, пробуджує в душі читача “любов до минулого своєї країни, цікавість до її історії, ... чесні й гуманні думки” [6, с. 13-14].

Історична проза письменника за своєю природою романтико-героїчна, заснована на спробі відродження романтичних тенденцій. Це виявляється вже у ставленні до матеріалу історії, принципах його відбору і висвітлення. Авторську увагу привертають значущі, сповнені трагічної величі етапи історії України – насамперед роки національно-визвольної боротьби, доба Б. Хмельницького, історія Запорозької Січі з її трагічним фіналом. Серце, всю любов віддає А. Кашенко своїм героям – борцям за волю рідної землі. Це й створені авторською уявою сильні народні характери (Микита Галаган – “Під Корсунем”, Дмитро Балан – “Зруйноване гніздо”, численні жіночі образи), та історичні постаті (Б. Хмельницький, С. Нечай, І. Богун, С. Чорнота, М. Кривоніс). Усі вони разом сприймаються як наочне втілення морально-етичного ідеалу, ствердження високих духовних цінностей нації.

“Адріан Кашенко у житті і творчості був щирою людиною, він ніколи не приховує своїх симпатій та антипатій, часто-густо фігуруючи на сторінках творів не лише оповідачем від автора, а й безпосередньо активним діючим персонажем. Тому уважне прочитання його творів на теми сучасності дозволяє побачити першопоштовхи духовних борінь, громадських настроїв, прослідкувати різні етапи становлення національної і соціальної свідомості, творчих уподобань. Це – дитячі спогади про “характерника”-запорожця діда Охріма, “його оповідання про запорожців, про безкраї татарські степи, про наїзди гайдамаків на Україну, про Кубань і Задунайську Січ, де побував Охрім після зруйнування Підпільнянської Січі, і про те, як билися запорожці зі своїми ворогами, не шкодуючи своєї крові” (“Мрії і

дійсність”). Це й аналогічна згадка про захоплення “славою козацьких повстань і запорозьких походів” (“Згадка про Сагайдачне”). Це й “мандрівка на пороги” чотирьох молодих хлопців – “подивитись і на старий Кодак, що навколо його лилася колись козацька кров та гуляла козацька воля, і на Дніпровські пороги, що бачили колись безліч чубатих лицарів, починаючи з чубатого князя Святослава” (“Мандрівка на пороги”) [4, с. 600-601].

Письменника А. Кашенка визначає щирість переконань, у його творах передане загострене чуття інтересу до національної історії як одного з вирішальних чинників формування і функціонування національної самосвідомості, духовного змісту культури народу. Художнє пізнання історії нерозривно пов’язується з вирішенням певних ідеологічних завдань. Письменнику вдалося передати у своїх творах про минуле України панівні настрої масової свідомості того часу – ностальгії за героїкою і романтикою минулого, втраченими, та не забутими ідеалами.

“Письменник працював багато й плідно. Часом так захоплювався роботою, що навіть не відповідав на листи друзів. Йому жадалося, щоб усе, на що він спромігся, було б записане в “актив” на скрижалях історії. Тому й не розмінювався на газетні сторінки-одноденки, прагнув зробити якомога більше для просвіти рідного народу, вивчаючи його лицарський родовід, замулені в болоті зневаги й забуття правічні корені: звідки ми й чийх батьків ми діти? Бувало, з вечора до світанку зачитувався книжками: Д. Яворницьким, М. Грушевським, Я. Новицьким, А. Скальковським, народними думами й історичними піснями. Він говорив, що занурення в історію сприяє появі нових творчих ідей.

Єдине, може, що відволікало письменника від робочого стола, – це гадки про Україну. Він був її вірним і сумлінним сином, допомагав, чим тільки міг: громадянською працею, друкованим словом, власним мозолястим карбованцем. Лише вряди-годи у своєму глухому закуті бажав побачити побратимів по ідеї, ширих друзів, незрадливих земляків. Тоді перо вимережувало рядки заповітного зізнання: “Часом і моя душа рветься до людей – поговорити хочеться, посумувати укупі, а як набіжать пекучі справи служби, то й про любих людей забудеш; тільки Україна не забувається, а стоїть повсякчас перед очима, і, як тільки вихопиться вільна хвилина, я беруся до пера й поринаю у згадках минулого” [3, с. 485-486.]

Уперше в українському мовознавстві спробуємо дослідити мовотворчість історичних творів письменника. До заглибленого аналізу малої прози А. Кашенка на сучасну йому тематику звертались В. Беляев, Ф. Білецький, С. Пінчук, М. Чабан. Проте національне питання, яке є домінантою у творчості письменника, поки що не знайшло свого вираження у мовознавчих працях науковців.

Образ України як героїчної історії українського козацтва за свою свободу і незалежність. Основною темою прозових творів А. Кашенка була історія України від початків козаччини, визвольної війни під проводом Б. Хмельницького й до заснування Задунайської Січі.

Святими лицарями в боротьбі за священну волю свого народу стали мужні і відважні запорозькі козаки, які охороняли й захищали свою Батьківщину. Місце і роль українського козацтва у вітчизняній історії абсолютно унікальні, особливі, не мають аналогів в історії інших народів. Вільнолюбне запорозьке козацтво виникло на славній Запорозькій Січі, на легендарному о. Хортиця, за порогами Дніпра-Славути, у 80–90-х рр. XV ст. До образу українського козацтва в українській літературі звертались П. Білецький-Носенко, Л. Боровиковський, Є. Гребінка, М. Костомаров, А. Метлинський, М. Шашкевич та ін.

На певному етапі історичного буття українського народу козацтво виступало провідною та організуючою силою в боротьбі за національне визволення. Козацький рух в Україні був однією з найяскравіших сторінок літопису боротьби народу за політичну і державну незалежність. Козацтво, будучи представником соціального класу вільних людей, пильно стояло на сторожі свободи, гідності і честі України як незалежної держави. Поява козацтва як основного етносоціального елементу в період пізнього середньовіччя України стала одним із головних стрижнів етносоціального розвитку українського народу протягом всієї його історії, відігравши визначну роль в історичній долі України.

В історичних творах А. Кашенка образи козаків-запорожців як захисників вольностей України посідають значне місце: “Зборовський нічого доброго й славного на Запорожжі не вчинив, і про нього не варто було б і згадувати, коли б те перебування на Січі не описали його польські приятелі, які освітили й нам життя запорозьких козаків у ті часи” [3, с. 49]; “Тікати запорожцям було нікуди. В запалі вони кинулися, було, штурмувати галери, але турецькі сандали чинили їм перешкоди, а галери своєю пальбою знищували козаків і навіть топили їхні чайки” [3, с. 51]; “У всіх цих походах в останні роки брали участь, разом із запорожцями, й українські городові козаки” [3, с. 54]; “Повернувшись із походу, запорожці ділили здобич; одібравши кожен свою частину, вони починали гуляти. Козаки наче квапилися розтринькати все те, що їм припало; ніби навмисне виставляли всім на очі своє нехтування грішми та всяким добром” [3, с. 72].

Майже у всіх історичних творах А. Кашенка простежується глибоке відчуття духовного зв’язку письменника зі своєю Батьківщиною. Він яскраво і майстерно зображує у своїх творах романтику

козацького життя, неписаний кодекс честі запорозьких лицарів. Письменник певною мірою теж є таким лицарем. Тільки борюся він не з шаблею, а з пером у руках.

Доба Б. Хмельницького. Коли Б. Хмельницький вийшов на історичну арену, українські землі знемагали під владою Речі Посполитої, яка в 1569 р. об'єднала Польське королівство і Велике князівство Литовське. Польська шляхта прагнула привласнити величезні простори української землі та закріпити її людей. Шлях до цього вона вбачала в колонізації України, окатоличуванні українців. І тому католицька церква й особисто папа іменем Христа благословляли будь-які безчинства і розправи над непокірними. Злочини шляхти проти українського народу були страшними: грабунки, насилля, знущання. Усе це поєднувалося з образою національної гідності й віри. Народ не міг терпіти такої наруги. Почали спалахувати народні повстання, поступово переростаючи в національно-визвольні рухи, на чолі яких стояли кращі представники народу. Та саме з козацтвом український народ пов'язував свої сподівання на краще майбутнє.

Б. Хмельницький став найвидатнішим представником українського козацтва, яке почало свій літопис із тих часів, коли підневільні люди тікали від шляхтичів у низини Дніпра, на Запорожжя, де вони вважали себе “вольними людьми” – козаками. Втікачі селилися понад Дніпром за порогами. Б. Хмельницький з юнацьких літ пройшов школу козацтва на Запорозькій Січі і вийшов на боротьбу за Україну та її народ. На Запорожжі Б. Хмельницький здобув загальну пошану і був обраний козацькою радою гетьманом, який підняв український народ за волю України: “Тим часом у козацькому таборі військо стояло великим колом, а посеред нього, оточений полковниками, красувався на коні, з булавою в руці гетьман Богдан Хмельницький, а над ним маяла біла корогва Війська Запорозького.

Нещодавно став гетьманом Богдан Хмельницький, але міцно, сміливо й твердо держав він у руці булаву, і всі, хто бачив у цю хвилину його постать, розуміли, що з рук гетьмана не випаде булава додолу.

Ось він підняв булаву угору, щоб козаки потишилися і почав промовляти:

– Брати мої рідні... Лицарі-молодці! Нехай буде відомо всім, що не заради слави й здобичі взялися ми за шаблі, а обороняючи життя й волю свою та дітей і жінок наших. По всіх землях люди обороняють життя й волю свою, навіть тварюка нерозумна – і та робить те саме! Годі вже нам бути невольниками у своїй власній хаті! За те, що ми проливали свою кров, захищаючи од ворогів Польщу, ляхи одібрали од нас і землю, й волю, й віру, і навіть честь! Чи не нас звуть вони проклятими хлопами й бидлом? Чи не вони замордували гетьманів наших Сулиму, Наливайка, Павлюка й Острияницю? Сердешні страдники, що сконали від рук катів, простягають до вас з того світу свої руки, благаючи помститись за їхню кров і за ньеньку нашу Україну. Невже ж не станемо ми, як один, за волю України?

Застогнала земля й зашуміло повітря од вигуків кількох тисяч козаків:

– За волю! За віру! За ньеньку Вкраїну!” [4, с. 299-300].

Пам'ять про Б. Хмельницького є на віки живою і дорогою для нащадків українського народу, який не забув того добра, що хотів для України славний гетьман.

Історія України-Русі надто драматична: хозари, печеніги, татари, турки, поляки накидалися на слов'ян із грабунками, поневоленням, нищенням. Протягом XV–XVIII ст. на землях, за порогами Дніпра, повновладними господарями були запорозькі козаки – грізна озброєна сила в боротьбі проти турецько-татарських загарбників і могутня опора українського народу в боротьбі проти поневоловачів.

Образ поневоленої України описано у творі “Оповідання про славне Військо Запорозьке низове”: “...Ті невольницькі плачі разом із стогоном народним, що стояв над усією сплюндрованою Україною, бриніли у вухах запорожців. Туга за рідним краєм змушувала багатьох невольників тікати з Криму й Туреччини...” [3, с. 33].

В оповіданні “З Дніпра на Дунай” теж зустрічаємо тему рабства: “Ледве чутно дзюрчить вода поперед великої турецької галери. У три ряди сидять на галері, на великих гребках, невольники, прикуті до лавок ланцюгами, а поміж невольниками турки походжають і б'ють нещасних терниною та червоною таволгою. Стогнуть невольники з тяжкої муки і тужать, згадуючи свою рідну Україну...” [4, с. 585]. Але український народ завжди славився прагненням до волі. Тому далі ми спостерігаємо, як він бореться за свої права і незалежність: “А невольники, почувши пальбу й відомий гомін січі, вже догадалися, що сталося те, про що вони тільки вві сні мріяли: що прийшла до них бажана воля... Прокинулися тоді їхні замордовані душі, і почали вони бити й рвати на собі кайдани” [4, с. 585].

А. Кащенко уважно позбирав поетичні твори, проілюстрував, прокоментував ті реальні умови, коли “зажурилась Україна”, життєві драматичні й трагічні “сюжети” життя: напади і набіги, пожежі і вбивства, мученицькі шляхи невольників до Криму, долі галерників і потурнаків, ринки рабів, чекання викупу, плани втечі і жадання помсти, невтримний потяг звільнитися з “тяжкої неволі... з каторги бусурманської”, повернутися будь-що “На тихі води // На ясні зорі // У край веселий, // У мир хрещений...” [3, с. 474].

Історико-краєзнавча тематика у творчості А. Кашенка посідає одне з провідних місць. Як зауважував М. Грушевський, “в популярнім катеринославським письменнику А. Кашенку наша література дістала цінного продовжувача колишніх праць Скальковського та Еварницького по історії Запорозжя і його старинностям. Почавши з популярних белетристичних оповідань з історії козаччини і Запорозжя, особливо його останньої доби, він перейшов до популярних історичних начерків і останніми часами дав більш популярно-історичні роботи, які продовжують праці Еварницького по історії Запорозжя” [1, с. 163].

У циклі історико-краєзнавчих нарисів А. Кашенка визначне місце посідає книга “Сагайдачне”. У цьому козацькому урочищі поблизу о. Хортиці протягом свого життя, починаючи з раннього дитинства до старості, письменник побував аж шість разів. Свідкам слави героїчних предків – пам’яткам природи Запорозжя – судилося відіграти велику роль у становленні світогляду письменника, його національної самосвідомості. Хортиця формувала в ньому святий образ українського козацтва, яке відстоювало волю України. Хортиця – це своєрідна Україна в мініатюрі, колиська Запорозької Січі.

Серед цих пам’яток придніпровська скеля Сагайдачне, покрита колись густим дубовим лісом, приваблювала його особливо. Називалася вона так тому, що в ній було, напевно, видобане в суцільному камені крісло П. Сагайдачного, з якого цей прославлений гетьман милувався чудовими краєвидами та мурами недалекої фортеці – за його гетьманування Запорозька Січ перебувала на Хортиці: “Не забути мені вас, прудкі дніпрові хвилі... Не забути вас, прозорі, блакитні. І вас не забути, похмурі скелі Хортиці й зелені дуби Сагайдачного. Вже старість тисне мені на плечі, а Сагайдачне з його чарівними, величними краєвидами, мов намальоване, ще й зараз стоїть перед моїми очима” [3, с. 431].

Письменницька закоханість у свій славетний край знаходить широке відображення в багатьох його історичних творах (“Великий Луг Запорозький”, “Оповідання про славне Військо Запорозьке низове”, “Зруйноване гніздо”, “Згадки про Сагайдачне”, “На руїнах Січі”, “З Дніпра на Дунай”, “Під Корсунем”, “Сіркова могила”, “Запорозька слава”). І в кожному з них постає неповторний образ України.

В історичній прозі письменника можна найчастіше виокремити наскрізні образи, магістральні проблемно-тематичні комплекси, що проходять через усе його життя і концентрують ідейно-естетичний зміст оповіді. Для А. Кашенка таким життєвим центром завжди був і залишився високий образний комплекс України, точніше, її історична доля, її шляхи з минулого у майбуття. Особливо це відчувається і знаходить органічне втілення у звертанні до Дніпра – величної ріки українського народу, що живе на її берегах, Січі – вічної слави народу, Великого Лугу Запорозького...

Образ Великого Лугу як цитаделі свободи України. Задум написати твір про Великий Луг був реалізований в органічному зв’язку і паралельно з власне історичною працею про Військо Запорозьке, на що сам автор прямо вказував у листі до П. Стебницького навесні 1917 р.: “Ви питаєте, що то таке мій “Великий Луг”? Це праця зовсім окрема од історії Запоріжжя, хоча і може бути додатком до неї. Це, сказати б, історико-етнографічний огляд лугової частини Запорозжя, грецької Гілеї...” (ВР ЦНБ АН УРСР, ф. III, № 52338). Це мала бути його лебедина пісня.

Добре вивчивши історичний матеріал, А. Кашенко востаннє у своєму житті, влітку 1916 р., вирушив у мандрівку місцями Подніпрового Низу. Збагачений враженнями від побаченого та спогадами, почутими з вуст старожилів, письменник відтворив чарівні краєвиди нині вже навічно затоплених земель, островів та прибережних долин, якими володіли січовики, і зберіг для нащадків дивовижної сили й краси описи того “земного раю”.

Ліричний заспів звучить різким контрастом драматичній оповіді про сучасне і давноминуле Великого Лугу – цієї величезної, вкритої колись могутніми лісами, очеретами й високими травами країни, скрашеної безліччю озер та лиманів, прорізаної протоками Дніпра – від порогів вище Хортиці й до лиману Великі Води, де віками селилися запорожці. “Запорозьке товариство обережно й розумно користувалося скарбами Великого Лугу – не винищувало дрібної риби, не било й молоді дичини, зберігало багатства Лугу до останнього подиху життя своєї Січі у 1775 році...” [3, с. 379].

У своїх міркуваннях про долю Великого Лугу як вагової складової частини України, “батька запорозького”, А. Кашенко спирається на власні спогади, на свій досвід і особисте сприйняття побаченого: “І справді: коли б не було Великого Лугу, то не існувало б і запорожців, бо чи втрималося б у XV–XVII і навіть у XVIII століттях на низу Дніпра невеличка християнська громада – серед численних татарських орд” [3, с. 375]; “Під час своїх мандрівок по Великому Лугу я не шукав собі подорожніх товаришів... Мені любіше було вештатись по пушах сього надзвичайного і чарівного місця на самоті з своїми думками та з своїм жалем за славним минулим запорозького Великого Лугу” [4, с. 609]. Ця опора на своє сприйняття й переживання надає викладу тонкого ліризму, поетичності.

А. Кашенко з любов’ю цитує щирі розповіді старих дідів-запорозжів, що їх записали свого часу Д. Яворницький, Я. Новицький, О. Афанасьєв-Чужбинський, доповнюючи їх власними спостереженнями та записами майже за 40 років, з болем душевним вказуючи, що руїна й нищення скарбів Великого Лугу

почалися після того, коли наприкінці XVIII в. землі й води його були поділені царицею Катериною поміж великими вельможами, коли з'явилися тут поміщицькі управителі, орендатори, колоністи.

Великий Луг був дорогим місцем для запорожців. Коли їм довелося його покидати, вони з "нудьгою в серці" питали: "– Невже, Господи, ми навіки покидаємо цей рай? [...]. Не діждавши від брата відповіді на своє питання й почувши згодом, як кувала зозуля, він згадав свої дитячі літа й звернувся до зозулі:

– Зозуле, зозуленько!.. Чи побачу я ще знову Великий Луг?

Зозуля обізвалася ще один раз і полетіла в осяяну теплим сонцем далечінь. Весела пташка не розуміла того, що Великий Луг покидають його давні хазяїни. Не гадала вона про те, що прийдуть сюди нові хазяїни – неситі чужинці; що тим чужинцям не болітиме серце за Великим Лугом, як його дітям-запорожцям; що повибивають вони птахів та звіра, покалічать залізними гаками рибу, повирубують одвічні дерева, а високі трави витолочать гуртами товару та кіньми й переведуть непорушний до того Великий Луг, красу Запорожжя, в сипучі піски..." [4, с. 421].

У своєму історико-топографічному огляді колишніх вольностей козацьких "Великий Луг Запорозький" А. Кашенко висвітлив його історичну долю, проблеми раціонального використання природного багатства рідного краю. Поряд із проблемою збереження природи письменник наголошує і на збереженні історичної пам'яті. А. Кашенка глибоко турбувала доля малої Батьківщини, історичне минуле якої стало невід'ємною складовою його життя.

Пейзажна характеристика образу України. Однією з функцій пейзажу літературно-художнього твору є створення фону сюжетних подій [див.: 3, с. 73]. Виконуючи цю функцію, пейзаж може виступати засобом створення місцевого колориту. Пейзаж є важливим елементом образу України і композиції художнього твору, який увиразнює його структуру, дозволяє краще зорієнтуватися в змісті, допомагає зрозуміти внутрішню суть героїв, їхні душевні поривання і життєві розчарування.

Пейзажні замальовки, описані А. Кашенком у творі "Оповідання про славне Військо Запорозьке низове", – на рівні найкращих хрестоматійних зразків. Вони милують своєю різнобарвністю, колоритністю, зримістю, локальністю, чарують задушевністю, закоханістю письменника в природу рідного краю, своєї неповторної Батьківщини, виступають як орнамент або тло, на фоні якого відбуваються події. Пейзажі вражають достовірністю і багатством реалій на землі, барв у природі. Вони допомагають читачеві побачити, оцінити, збагнути, відчутти природу України, обставини життя, праці й боротьби людей за волю в ризикованих бойових походах. Пейзаж органічно вплітається в тон (тканину) розповіді, виразніше відтіняючи її. Щоразу письменник знаходить нові барви, штрихи, засоби, щоб не повторюватись, а свіжо, з любов'ю й замилюванням оспівати красу рідного краю: "А який ранок у плавні! Чи може ж бути щось чарівніше? Небо на сході починає біліти, світлішають разом із ним і води потоків та озер, що вночі були темні, як домовина. Далі схід починає червоніти, одбиваючи в собі промінь невидимого ще сонця і посилаючи той відблиск на вкриті ранковим туманом води та заросені дерева й очерети. От бліді протоки й озера зарожевіли ніжними кольорами ранкової зорі, й, нарешті, крізь віти сумних, похилих верб та струнких осокорів проглядає сонячне сяйво, граючи золотом спершу на деревах, а далі й на травах, переливаючись самоцвітами в кожній краплі роси, цілує м'які китиці очерету й визолочує гаптованим килимом озера й протоки Великого Лугу. Птаство прокидається, розправляє свої потерпілі за ніч крила і починає гомоніти – спочатку стиха, неначе не наважуючись відразу збудити тишу ночі, але скоро розмова його стає виразніша, голосніша... птахи зриваються з місця і, купаючись у свіжому повітрі літнього ранку, збуджують непорушну плавню... Починається денне життя з його радістю й піснями" [3, с. 385]; "Коли запорожці рушили від свого рідного гнізда, від своєї неньки Січі, блакитне небо на сході було вже червоне від ранкового проміння сонця. Рухлива пелена повноводої річки Сисиної, оточена зеленою пушею плавні, скидалася тепер на рожевий килим, розгорнутий серед зеленої левади. Красвид був чарівний, мов талановито намальована картина; проте, запорожці не любували на красу й величність Божого світу, – всі думки їх линули туди, куди дивилися їхні сумні очі: назад, де лишилася їхня душа, ненька-Січ" [3, с. 406].

Подані пейзажні малюнки, введені в розповідну тканину твору, відіграють у ньому певну стильову роль, надаючи йому ліричного забарвлення. Людина злита з пейзажем, вона його дійова особа, бо пейзаж для неї – не декорація, а рідна земля, Батьківщина.

Образ України як спадкова Батьківщина героїв-прадідів. Ми живемо на прославленій землі наших "прадідів великих": із восьми Запорозьких Січей, що існували, в нашому краї було шість. Образ України у творах А. Кашенка асоціюється з образом Запорозької Січі. Безперечно, Запорозька Січ – один зі світових історичних феноменів, що утворився на місцевому ґрунті. Разом із тим Україна – це не лише запорозьке козацтво. Це просторий вільний край зі своїми споконвічними звичаями і традиціями. Послідовно характеризуючи розташування у Великому Лузі Січей Запорозьких, що завжди "ставилися в місцях, з котрих було б легко виходити човнами на Дніпро і кіньми на степ", письменник у живих нарисах цікаво подає пов'язані з цими краями історичні відомості, наводить народні перекази про дії Д. Байди-Вишневецького, І. Сірка, К. Гордієнка, П. Сагайдачного, Б. Хмельницького, С. Палія.

Створюється своєрідна панорама життя й боротьби народу, живий ланцюг від заснування першої Січі й до остаточного зруйнування Запорозжя, до нещасливої прози початку ХХ ст.

“Оповідання про славне Військо Запорозьке низове” є працею життя письменника, це – флагман його історичної публіцистики. Звернімо увагу на те, що А. Кашенко не ставив собі за мету написати книгу з історії українського козацтва взагалі. Це історія саме Запорозької Січі, і якщо йому під кінець доводиться говорити про Січ Чорноморську, Задунайську чи кубанське козацтво, то він обов’язково обмовляється, що трохи виходить поза межі свого предмету.

Найбільшою мірою семантику образу України у творі “Оповідання про славне Військо Запорозьке низове” репрезентують лексико-семантичні поля слів: “Запорізька Січ”, “Великий Луг”, “степ”, “козаки”, “запорозжці”, “Дніпро”.

Опис Запорозької Січі у творі вживається досить часто: “Попервах протест козацької маси виявився в тому, що, рятуючись од панів, вона посунула з України на Січ...” [3, с. 49]; “Доступитися до Запорозької Січі на Бучацькому було нелегко, бо протока Ревун доволі широка й перейти її оружною рукою було б неможливо” [3, с. 50]; “Доки навколо Січі копали окопи, всередині будували курені й інші січові будови, було закладено дерев’яну церкву святої Покрови, без якої, на думку запорожців, не може існувати й сама Січ” [3, с. 261]; “Надія на перемогу над поляками не вгасала на Україні; вогонь повстання жеврівся під попелом попалених поляками українських сіл, і досить було невеликого вітру з Запорозької Січі, щоб той вогонь знову палахнув полум’ям” [3, с. 100].

Січ являла собою специфічну військово-адміністративну організацію з широкими демократичними засадами, самоврядуванням, своєрідними рисами культури та побуту. Запорозька Січ була цитаделлю України, її захисницею. У національній свідомості українського народу поняття Запорозької Січі зливається в єдиний духовний комплекс минулих поколінь.

Значну увагу приділив письменник опису Великого Лугу: “Великий Луг був добрим місцем для розташування запорозьких козаків” [3, с. 24]; “Найбільше давав для Січі риби й дичини Великий Луг, і козаки так оспівували його: Ой Січ – мати, ой Січ – мати, / А Великий Луг – батько...” [3, с. 58]; “Туга за зруйнованою ненькою-Січчю, що була свідком великих подій, та за “батьком” Великим Лугом, що споконвіку годував запорожців, розпукою пригнітила їм серце, й мимоволі у всіх виникало питання, чи не ліпше було б скоритися цареві, аби тільки жити на своїх рідних степах та у Великому Лузі” [3, с. 243]; “І справді: коли б не було Великого Лугу, то не існувало б і запорожців...”; “...Великий Луг був місцем праці та заробітків запорожців” [3, с. 375].

Опис степу у творах А. Кашенка вживається епізодично. пейзажний мотив степу є наскрізним для української літератури. Степ сповнений цілого світу відчуттів, вражень, на його тлі розгортаються історичні події України. Мовна картина творів письменника багата на епітети, метафори і порівняння. За допомогою цих художніх засобів письменник підкреслює особливу красу степових просторів: “Степи Запорозжя ще й під час скасування Січі в кінці XVIII століття перебували майже в первісній красі. Буйні трави ще ховали в собі цілі гурти худоби, і, як і колись, тільки високі роги волів випиналися з-під трави на світ. Трава в степах щороку росла доти, поки під осінь од вітрів та дощів лягала цілим шаром на землю...” [3, с. 316]; “... запорожці, довідавшись, що їх наздоганяє польське військо, потопили гармати в річці, а самі, розпродавши свою здобич на ярмарках, повернули з України на південь і зникли в безмежних степах Запорозжя” [3, с. 49]; “На південь же від Самари до самісінького Азовського моря розляглися безкраї степи, порослі тирсою, дерезою, велетенськими будяками та де-не-де у довжиках – терниками”; “А степ спав... Спав так само, як тиждень до того, коли ще не приходили сюди чужі люде. Так само поміж травою цвірчали цвіркуни й світилися блищаки; так само ясно сяли на небі зорі; так само спокійно подихав над землею теплий вітерець...” [4, с. 429]; “Перед очима козака встали чарівні степові краєвиди. На північ, де з-під обрію вибігла річка Інгулець, і на південь, куди вона прямувала, було видно її глибоку долину миль на десять у обидва боки. Посередині цієї долини, біля Кривого Рога, до неї зійшлися річки Саксагань, Бокова й Боковенька; а на сході сонця, геть-геть край неба, видно було кряжі, що за ними ховався Базавлук і Запорозька Січ, а на захід сонця прослався рівний степ з ледве помітними лощинами. На всі боки по степах, скільки оком глянь, немов живе море, хвилювалася степова трава, паруючи під промінням сонця, а ген далі, край неба, виникало тьмяне марево, приваблюючи очі великими озерами блискучої води з зеленими по озерах островами та чарівними городами з мурами й баштами, що, як тьмяні примари, танули від подиху вітра” [4, с. 442]; “Сонце, посуваючись по блакитному небу, ставало над степом усе вище та вище, проміння його припікало все більше, так що й вітерець, пробігаючи над зогрітою сонцем травою, не давав бажаного холодку, а тільки наганяв на подорожніх пахощі, розпареної сонцем, соковитої степової трави й квіток. Старий Балан скоро похилився на купу сіна біля полудрабка й почав куняти, молодята ж жартували собі, голубилися та слухали жайворонка, що, мріючи десь високо в повітрі, виспівував над тихим степом про щастя кохання” [4, с. 460]; “Пахощі Буджацьких степів виповнили душі козаків згадками про свої рідні запорозькі степи, і вони жваво вигравали кіньми” [4, с. 514].

Поряд із пейзажним описом образу степу у творі подано і опис образу степу, готового до бою: “Зелений степ, що безкраїм килимом слався поза окопами, був укритий військом, – на обрії тільки мріли червоні жупани та шапки” [4, с. 393]; “Зразу, коли хлопець виліз на стіну, йому здалося, що в степу випав великий сніг, але, роздивившись добре, він побачив, що степ був білий від наметів великого війська” [4, с. 396-397].

Різноманітні образні характеристики степу створюються назвами степових реалій. Щоб передати багатогранність життя степу, письменник вміло використовує назви флори і фауни степової України. Це збуджує уяву і свідчить про образне мислення художника слова: “На острові був добрий степ, де можливо було випасати чималі табуни коней; його ж байраки та береги у ХІХ столітті рясно вкривали дуб, груша та кислиця” [3, с. 50]; “Тільки німі свідки: сонце, місяць та зорі – бачили наших подорожніх, та ще журавлі, дрохви, стрепети та інші степові птахи, пролітаючи великими зграями над їхніми головами, подавали подорожнім свій голос” [4, с. 460]; “По озерах, що по них проїздили козаки, була така сила водяної птиці, що за нею майже не знати було води. Тут клекотіли своїми червоними дзьобами білі лебеді, гулко ляскали крилами по воді незграбні баби, полоскалися поміж осокою, витягаючи з мулу собі їжу, дикі гуси, дикі ж качки, коли знімалися з води вгору, то своїми зграями заступали світ сонця” [4, с. 494]; “У всякому кутку саду були окремі дерева: цілі площі були під вишнями, яблунями, дулями й сливами; понад стежками є росли шовковиці, кислиці, каштани, клен, ясен та силенна сила бузку” [4, с. 465-466]; “Серце запорожців раділо, коли вони побачили по островах Дунаю таку саму плавню, як і у Великому Лузі на Дніпрі... Ті самі верби, дуби, осокори, шелogi з червоної лози та очерету. Так само герготіли тут по озерах та протоках гуси, так само буркотіли горлиці, скрекотіли сороки й кували зозулі...” [4, с. 506].

Подані вище описи передають масштабність образу України, свідчать про природне багатство рідної землі, яким захоплювались мандрівники і подорожні. Повноцінність світу природи є складовою частиною образу України, її життєдайною силою, яку пильно оберігало запорозьке козацтво, будучи рушійною силою України, її передовим загonom у боротьбі за волю і самобутність.

Досить часто у творі “Оповідання про славне Військо Запорозьке низове” письменник вживає гідронім Дніпро як уособлення правічного символу України, її краси, сили і величі: “Найголовнішим шляхом тут був Дніпро, яким ще за часів Олега та Святослава руси ходили на Чорне море та до Греції” [3, с. 58]; “У народних піснях Дніпро називається річкою славною, або Славutoю; запорожці ж величали його ще батьком або братом: Дніпре, брате, чим ти славен?..” [3, с. 58]; “Найперше, їм випало серце Запорожжя – острів Хортиця, і західний берег Дніпра, починаючи од кінця порогів, униз за острів” [3, с. 15]; “На Дніпрі тихо-тихо... навіть дрібною хвилі вітерець не наганяє... Дивиться Василь у чисту, як люстро, воду Дніпра, що купає в собі золоте проміння пекучого сонця, та на кучеряві верби, що підступили з обох боків до рідної річки, й уперше туга взяла його за серце, що доводиться покидати цю Божу благодать; у голові ж молодого хлопця вперше встало питання, через що ж воно так?.. і чи по правді ж воно сталося, що запорожців примусили покинути одвічні свої, політі кровію, землі?” [4, с. 13]; “Втомлений боротьбою з скелями, Дніпро розправляв та гладив тут свої збиті у водокрутні води й розстилав їх широкою, рівною, блакитною пеленою. Голова Хортиці та скелі Сагайдачного були останніми спогадами про пороги, далі ж Дніпро розливався широко, розбивався на протоки й рився в піски понад Великим Запорозьким Лугом” [4, с. 530]; “Увесь день пливли козаки поміж зеленими плавнями, втішаючись веселою красою рідної річки. Обабіч козаків, берегами верби та явори купали в Дніпрі свої гнучкі та зелені віти; протоками коливалися од вітру та шелестіли очерета...” [4, с. 583]; “Вітер тягнув з-за Дніпра, завиваючи голодним звіром по надбережних скелях. Глибоко під горою, розбиваючи собі груди об гострі скелі, старий Дніпро голосно стогнав і ревів спересердя на кинуту упоперек його шляху перепону, допомагаючи гудінням свого порога козакам нечутно облягти ворожу фортецю” [4, с. 591].

Дніпро – головна ріка України, її велична водна артерія, візитна картка нашої Батьківщини, тісно пов’язана з історією козацтва. Труднощі в подоланні водних порогів гартували козацьку відвагу, виховували їхню мужність, сміливість і завзяття. Ставлення до Дніпра в козаків було мірилом синівської любові й найвищого патріотизму. Його називали батьком, Козацьким Шляхом. Взагалі, у різних народів він називався по-різному: у скіфів Данаприсом (від слів “дана” – вода й “апр” – глибина), у греків – Борисфеном, у русичів – Славутичем. Неможливо уявити Україну без Дніпра, о. Хортиця й запорозького козацтва.

У повісті “З Дніпра на Дунай” з винятковим художнім ефектом використані автором, здавалося б, популярні відомості з історії, етнографії, географії України, що перетворюються на справжні уроки патріотизму, стають образним виявом морального ідеалу, виховання почуттів синівської любові до рідної землі: “... Другої України на світі немає [...] На Дунай мандруй, а Україну на серці май!” [4, с. 443].

У фінальній сцені твору “З Дніпра на Дунай” утверджуються істинні цінності народу, які відіграли неабияку роль у його історичній долі. Йдеться про його права на волю, на самовизначення, на свій шлях і власну державність: “ – Прощай, Україно! – загукали козаки, скидаючи шапки. – Сподівайся нас, бо поки живі – тебе не забудемо.

... Так покинули запорожці свої одвічні вільні степи. Гадаючи, що тільки там може бути доля, де панує воля; без волі ж не знайдеш долі навіть у рідній країні..." [4, с. 448].

Образ України як високої духовної цінності української нації. Українському народу завжди було властиве шанобливе ставлення до минулого. В українців споконвіку існує сформована система духовних цінностей, які й визначають націю як окреме неповторне утворення. Такі цінності народжувалися разом із народом, формувалися та кристалізувалися у щоденній праці й запеклій боротьбі за свободу й незалежність. Вони передавалися від покоління до покоління у традиціях, звичаях, обрядах, віруваннях, світогляді, мові, способі мислення. Ці ознаки стали і водночас постійно еволюціонують. Сукупно вони визначають сучасне, самобутнє і виразне обличчя українського народу. Духовні цінності української нації є соціально значимими орієнтирами і важливими факторами розуміння нашої історії. Українці неповторні у своєму етнічному світогляді. Свою самобутність вони зуміли пронести крізь час, історію, війни.

Дослідивши творчу спадщину А. Кашенка, ми можемо сказати, що письменник у кращих історичних творах про минуле України зумів гідно відтворити героїку боротьби народу за волю, такі співзвучні запитам сучасності патріотичні почуття, опоетизувати святий образ України в боротьбі, у мирний час, у пейзажі та святих історичних місцях українського козацтва. Зі сторінок його творів наче живі постають у всій своїй величі й красі козацькі лицарі – творці духовної республіки “Запорозька Січ”. Вони – наші невмирущі попередники... “Маючи таке прекрасне минуле, можна сміливо сподіватися на щасливе майбутнє. Історія – це зупинена доба, той історико-часовий плацдарм, з якого починається відлік руху в прийдешнє... Ми не живемо сьогодні, – сказав якийсь філософ, – а лише переживасмо минуле, прозираючи свій завтрашній день.

І ту прекрасну мить історії, вознесення Духовного Запорозького Братства, зупинив для нас навечно, змалював її в самобутніх барвах і закарбував у найяскравіших словах видатний співець Козацького ордена, рівня Грушевському і Яворницькому, Багалию і Крип'якевичу, Адріан Феофанович Кашенко” [3, с. 490].

Взагалі творча спадщина А. Кашенка дає ряд перспективних досліджень різнопланового характеру, оскільки образ України в мовотворчості письменника використовується не тільки для просторової моделі світу, а й для формування національної самосвідомості людини. Як бачимо, концепт України набуває семантичних нашарувань: джерело гармонії, натхнення, пробудження почуття національної гідності, уславлення рідного краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Рецензія на твори А. Кашенка “Оповідання про славне Військо Запорозьке низове” й “Великий Луг Запорозький” / М. Грушевський // Україна. – 1924. – Кн. 4. – С. 163-165.
2. Кагановська О. Метасеміотичне дослідження текстових концептів художнього твору / О. Кагановська // Мова і культура. – К. : Видавничий дім Д. Бураго, 2003. – Вип. 6. – Т. III, Ч. 2. : Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – С. 73-81.
3. Кашенко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове / А. Кашенко. – Дніпропетровськ : Січ, 1991. – 493 с.
4. Кашенко А. Зруйноване гніздо : історичні повісті й оповідання / А. Кашенко. – К. : Дніпро, 1991. – 646 с.
5. Кашенко А. З Дніпра на Дунай. Оповідання для юнацтва з часів скасування Січі / А. Кашенко. – К. : Веселка, 1993. – 64 с.
6. Літопис українського письменства // Книгарь. – 1917. – Кн. 1. – С. 13-14.
7. Культура і побут населення України : навч. посіб. / В. Наулко, Л. Артюх, В. Горленко та ін. – К. : Либідь, 1993. – 281 с.
8. Українське козацтво : мала енциклопедія. – К. : Генеза; Запоріжжя : Прем'єр, 2002. – 568 с.